इत्यत्र वन्ध्यासुतादीनां बाह्यार्थरहितत्वेऽपि बुद्धिपरिकल्पितं वन्ध्यासुत-शब्दवाच्यार्थमादायार्थवत्त्वात् प्रातिपदिकत्वम्, अन्यथार्थवत्त्वाभावे प्रातिपदिकत्वाभावात् स्वाद्युत्पत्तिर्न स्यात्।

यत्तु तार्किकैः—श्रृङ्गे शशीयत्वभ्रमः, इत्यभिहितं तन्नोचितम्, शशशब्द-वाच्यजन्तुदर्शनरूपबाधे सति शशश्रृङ्गो नास्ति इति वाक्ये शशश्रृङ्गमित्यस्य—प्रातिपदिकत्वानापत्तेः। अर्थपदयोस्तादात्म्यात् तत्तदर्थतादात्म्यापन्नः शब्दो भिन्न इति हेतोः अर्थभेदाच्छब्दभेद इति व्यवहारः। समानाकारमात्रेण तु एकोऽयं शब्दो बह्वर्थं इति व्यवहारः।

(५) प्रश्नः—साध्वसाधुषु शब्देषु शक्तेः सत्त्वं समर्थयत।

उत्तरम्—सेयं शक्तिः तेनैव प्रकारेणापभ्रंशेष्वपि शब्देषु भवति येन प्रकारेण साधुषु शब्देषु शक्तिग्राहकशिरोमणेर्व्यवहारस्योभयत्र तुल्यत्वात् व्यवहारदर्शनेन च पूर्वजन्मानुभूतशक्तिस्मरणम्। अत एव बालानां तिरश्चां चान्वयबोधः। न हि तेषां तदेव तत्सम्भवः।

असाधुशब्देन साधुस्मरणद्वारार्थबोध इत्याहुर्यत् तार्किकाः तन्नोचितम्, साधुशब्दस्मरणं विनाप्यर्थबोधस्य दर्शनात्। तद्वाचकसाधुशब्दमजानन्तोऽपि तान् तानपभ्रंशशब्दान् श्रुत्वा अर्थमगच्छन्त्येव। न च साधुशब्देषु शक्तिभ्रमाद् बोधो भवतीति वाच्यम्, निस्सन्देहप्रत्ययस्य बाधकं विना भ्रमत्वासम्भवात्। अत एव स्त्रीशूद्रबालादीनामुच्चारिते साधावर्थसंशये तदपभ्रंशेनार्थनिर्णयः। अत एव 'समानायामर्थावगतौ शब्दैश्चापशब्दैश्च शास्त्रेण धर्मनियमः' इति भाष्यम्।

'वाचकत्वाविशेषेऽपि नियमः पुण्यपापयोः' इति हरिकारिका च सङ्गच्छते। अत एव चार्यम्लेच्छाधिकरणसमन्वयः।

तत्र हि यद्यपि आर्या यवशब्दं दीर्घशूके प्रयुञ्जते, म्लेच्छास्तु प्रियङ्गौ प्रयुञ्जते, तमेव च बुध्यन्ते, तथाप्यार्यप्रसिद्धेर्बलवत्त्वाद् वेदे दीर्घशूकपरतैवेति सिद्धान्तितम्। नैयायिकानां तु म्लेच्छबोधस्य शक्तिभ्रममूलकत्वेन भ्रान्तिविषय-रजतज्ञानस्येव म्लेच्छप्रसिद्धेर्वस्त्वसाधकतयाऽऽर्यम्लेच्छप्रसिद्धयोः कस्याबलवत्त्व-मिति विचारासङ्गतिः स्पष्टैव। साधुत्वं हि व्याकरणान्वाख्येयत्वरूपम् अथवा पुण्यजनकतावच्छेदकत्वरूपं भवति। साधुत्वभिन्नत्वं चासाधुत्वम्।

(६) प्रश्नः—शक्तेर्भेदान् सोदाहरणं निरूपयत।

उत्तरम्—शक्तिः त्रिप्रकारवती भवति—रूढिः, योगः योगरूढिश्च। तत्र—शास्त्रकल्पितावयवार्थमानाभावे समुदायार्थनिरूपितशक्तिः रूढिः; यथा—

Scanned with CamScanner

प्रश्न: १०— स्फोटस्य के अष्टौ भेदा: सन्ति?

उत्तरम्— वर्ण–पद–वाक्य भेदेन स्फोटस्त्रिधा। प्रत्येक भेदस्य जातिव्यक्तिभेदात् षोढा भवति स्फोटः, अखण्ड पदस्फोट: अखण्डवाक्यस्फोटश्चेति अष्टौ स्फोट भेदा: भवन्ति।

प्रश्न: ११— स्फोटशब्दस्य कोऽर्थ:?

उत्तरम्— स्फुटत्यर्थो अस्मादिति स्फोट:।

अथवा— स्फुट्यते ऽभिव्यज्यते वर्णैरिति स्फोट:।

प्रश्न: १२— वर्णस्फोटेन किं भवति?

उत्तरम्— शास्त्र प्रक्रियाया: निर्वाहो भवति।

प्रश्न: १३— वर्णस्फोटस्य कोऽर्थ:?

उत्तरम्— प्रकृति प्रत्ययास्तत्तदर्थ वाचका इति तदर्थ:।

प्रश्न: १४— गौतममतेन कति प्रमाणानि?

उत्तरम्— प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दा: इति चत्वारि प्रमाणानि।

प्रश्न: १५— शब्द प्रमाणस्य किं स्वरूपम्?

उत्तरम्— शब्दश्चाप्तोपदेशरूप: प्रमाणम्

प्रश्न: १६— क आप्त:?

उत्तरम्— आप्तो नाम अनुभवेन वस्तुतत्त्वस्य कात्स्न्येन निश्चयवान्।

प्रश्न: १७— शाब्दबोधम्प्रति को हेतु:?

उत्तरम्— तद् धर्मावच्छिन्न विषयक शाब्द बुद्धित्वावच्छिन्नम् प्रति तद् धर्मावच्छिन्न निरूपित वृति विशिष्टज्ञानं हेतु:।

प्रश्न: १८— नागेश: वृत्ते: कति भेदान् स्वीकरोति?

उत्तरम्— नगेश: वृत्ते: त्रीन् भेदान् स्वीकरोति।

प्रश्न: १९— वृत्ते: त्रयो भेदा: के?

उत्तरम्— शक्ति:, लक्षणा व्यञ्जना चेति।

प्रश्न: २०— नैयायिकाऽनुसारेण शक्ते: स्वरूपं किम्?

उत्तरम्— अस्माच्छब्दादयमर्थो बोद्धव्य: इत्याकारा शक्ति:।

इदं पदमिमर्थं बोधयन्तु इत्याकारा ईश्वरेच्छा वा शक्ति:।

प्रश्न: २१— संकेत: शक्तेर्भिन्न: अभिन्नो वा?

उत्तरम्— संकेत एव शक्ति:। सैव पदपदार्थयो: संबन्धश्च।

Scanned with CamScanner